

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

94:340(4)«12/13»

Т.Д.Гошко*

«САКСОНСЬКЕ ЗЕРЦАЛО»: СИМВОЛИ Й МЕТАФОРИ

«Саксонське зеркало» було найвідомішим записом звичаєвого права в Європі й першим правовим трактатом, написаним світською особою. Воно відбивало ментальність середньовічного суспільства, просякнуту вірою в Бога, християнством і метафоричністю світосприйняття. Тут символічне значення мали жести, числа, одяг, кольори. Метафора тіла використовувалася автором трактату для пояснення сучасних йому суспільних інститутів. На текст «Саксонського зеркала» значний вплив справили Старий Заповіт.

Ключові слова: «Саксонське зеркало», звичаєве право, світське й церковне право, символи, символіка чисел, метафора тіла, ритуали, клятва, Біблія.

Беззаперечно, що людина – істота суспільна, а отже культурна. За словами К.Гірца, «не існує природи людини, незалежної від її культури»¹. І у цьому контексті «культуру краще розглядати не як комплекси конкретних патернів поведінки – звичаїв, традицій, кластерів звичок, – як це взагалі досі було заведено робити, а як набір контрольних механізмів – планів, рецептів, правил, інструкцій (того, що комп'ютерники називають програмами), – які керують поведінкою», адже «людина – це тварина, яка у своїй поведінці найдраматичнішим чином залежить від таких екстрагенетичних контрольних механізмів, від таких культурних програм»². У суті, ці культурні програми визначають людську діяльність, допомагають людині орієнтуватися у суспільстві та взаємодіяти з іншими подібними собі індивідами. Водночас вони відрізняють індивідів різних середовищ один від одного. Маркують культури й суспільства як такі. Навіть більше, наявність подібних культурних патернів – необхідна умова існування суспільства та людини зокрема, адже «не керуючись патернами культури – впорядкованими системами знакових символів, – людина поводи́ла б себе абсолютно некеровано, її поведінка становила б хаотичний набір беззмістовних дій та спонтанних емоцій, її досвід

* Гошко Тетяна Дмитрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри класичних, візантійських і середньовічних студій Українського католицького університету (Львів)

E-mail: hoshko@ucu.edu.ua

¹ Гірц К. Інтерпретація культури: Вибрані есе. – К., 1993. – С.61.

² Там само. – С.56.

був би зовсім неоформленим»³. А оскільки людина живе в певній системі культурних координат, то вона сприймає ці символи як даність, вони допомагають розуміти оточуючий світ, надаючи йому смислів. «Ці символічні джерела світла потрібні людині, щоб орієнтуватися у світі, тому що несимволічні, закладені природою в його організм, дають надто розсіяне світло»⁴. Отже можна стверджувати, що кожна культура має свій набір символів, які впорядковують життя людей в її межах, творять певний код, котрий не просто відрізняє індивідів однієї культури від індивідів іншої, але є зрозумілим лише в межах цієї культури. Тобто для вивчення певного суспільства й певного історичного періоду важливе значення має розуміння системи культурних кодів, або символів, які творять специфіку й у межах цих культур набувають відповідних сенсів.

Культурні маркери, або патерни, насамперед закладено в текстах, продуркованих конкретною епохою. Ці тексти можуть мати різний характер, у тому числі правовий. Одним із таких стало «Саксонське зеркало», з якого власне починається кожне поважне дослідження міського самоврядування у Центрально-Східній Європі. «*Sachsenspiegel*» (у латинському варіанті – «*Speculum Saxorum*») Ейке фон Репкова було створено на замовлення ленного сеньйора автора – графа Гоера фон Фалькенштайна, на що безпосередньо вказано у віршованій передмові до твору. Там само зазначено і про мову написання – спершу латинська, а згодом німецька⁵.

Саме «Саксонське зеркало» було перш за все записом звичаєвого права Східної Саксонії, що, власне, підкреслював автор⁶. У цьому сенсі «*Sachsenspiegel*» – лише одна з низки правових книг, написаних правниками на німецьких землях у проміжку між 1200 і 1500 рр. Цей період дослідники права називають «*Rechtsbücherzeit*» – часом, коли на цих теренах не мало значного впливу римське право, натомість переважало право звичаєве⁷.

Такий пієтет до звичаєвого права не дивний, адже для середньовіччя були властиві певна статичність свідомості, а також уявлення, що лише старе право має моральну вагу. А.Гуревич писав: «Право не виробляється знову, його “шукають” та “знаходять”. [...] Великі законодавці середньовіччя – не творці законів, вони лише “відшукували” старе право, відновлювали його у сяйві його справедливості»⁸. Тож не дивно, що середньовічне право було орієнтоване на минуле.

Структура «Саксонського зеркала» по суті вказує на цільову аудиторію: вільні люди⁹ середнього й вищого суспільних станів. В основу твору

³ Там само. – С.57.

⁴ Там само.

⁵ *Sachsenspiegel: Landrecht / Hrsg von K.A.Eckhardt. – Hannover, 1933. – S.17–18.* Див. також: Саксонское зеркало: Памятник, комментарии, исследования / Под ред. В.М.Корецкого; пер. Л.И.Дембо. – Москва, 1985. – С.15.

⁶ *Sachsenspiegel: Landrecht. – S.14.*

⁷ Написані ці правові книги були німецькою мовою, саме тому їх іноді вважають найбільш ранніми пам'ятками німецької прози (див.: *Kisch G. Sachsenspiegel and Bible: Researches in the Source History of the Sachsenspiegel and the Influence of the Bible on Mediaeval German Law. – Notre Dame, 1941. – P.3–4.*)

⁸ *Гуревич А. Категории средневековой культуры // Его же. Избранные труды. Средневековый мир. – Санкт-Петербург, 2007. – С.139–140.*

⁹ У своєму творі Е. фон Репков відкрито виступав проти кріпосної залежності, котра «має своїм джерелом примус, і полон, і несправедливе насилля, що з давніх часів

Е. фон Репкова покладено принцип персоніфікації права (персональне, а не територіальне): «Кожен має відповідати перед королем у всіх місцевостях за своїм правом, а не за правом оскаржувача» (ЗП, III, 33 § 2)¹⁰. Право ж дається людині від народження (ЗП, I, 16 § 1)¹¹.

«Саксонське зеркало» стало першим значним суспільно-науковим трактатом у Німеччині, написаним не духовною, а світською особою. По суті саме з цього твору почалися німецьке правознавство та німецька проза. Книга була задумана для широкої аудиторії, щоб бути цікавою як усередині, так і за межами німецькомовних земель Священної Римської імперії, що, власне, і сталося¹². Саме тому дослідженню «Саксонського зеркала» присвячено сотні джерелознавчих праць різними мовами світу. Популярність твору засвідчують також численні рукописні списки, точна кількість яких залишається невизначеною. Різні автори називають цифри 200¹³, 219¹⁴, 400¹⁵, 450¹⁶, 460¹⁷. Найстарший зі збережених рукописів, Кведлінбурзький із кінця XIII ст., нині зберігається в університетській бібліотеці в Галле¹⁸. Однак найцікавіші ілюстровані списки, з яких до нас дійшло лише чотири: Гайдельберзький, Ольденбурзький, Дрезденський, Вольфенбюттельський¹⁹. Саме вони унаочнюють ті символи, через які автор «Саксонського зеркала» намагався передати особливості епохи та чинного в ті часи права.

Хоч трактат написала світська особа, він, як і будь-який середньовічний твір, зазнав чималого впливу релігійних текстів, зокрема Біблії. Саме звідти походить представлена у «Саксонському зеркалі» теорія «двох мечів», що символізували дві тогочасних влади – духовну та світську. Е. фон Репков намагався займати нейтральну позицію у суперечці між імперією й папством, та все ж у певному сенсі став на бік першої, говорячи про необхідність розмежування сфер впливу.

Доктрину «двох мечів» ще в V ст. сформулював Папа Римський Геласій (492–496 рр.)²⁰. Згідно з його філософією, існують дві влади – церкви («auctoritas

выводилось из несправедливого обычая, а теперь хочут перевести у ранг закону» (Земське право (далі – ЗП), III, 42 § 6). Див.: Саксонское зеркало: памятник, комментарии, исследования. – С.95–96.

¹⁰ Саксонское зеркало: памятник, комментарии, исследования. – С.91.

¹¹ Там же. – С.24.

¹² *Dobozy M.* Introduction // *The Saxon Mirror: A Sachsenspiegel of the Fourteenth Century* / Transl. by M.Dobozy. – Philadelphia, 1999. – P.7.

¹³ Саксонское зеркало // Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона. – Т.28А (56). – Санкт-Петербург, 1900. – С.105; *Колесницкий Н.* «Саксонское зеркало» // Советская историческая энциклопедия / Под ред. Е.Жукова. – Т.12. – Москва, 1969. – Стб.478.

¹⁴ *Аксененок Г., Кикоть В.* «Саксонское зеркало» и его автор в свете новых исследований // Саксонское зеркало: памятник, комментарии, исследования. – С.266.

¹⁵ *Mirror of the Saxons* [Електронний ресурс]: <http://www.wdl.org/en/item/11620>

¹⁶ *Dobozy M.* Introduction. – P.34.

¹⁷ *Margadant G.F.* The Illustrations of the Sachsenspiegel: a Medieval German Law Book. – Austin, Tex., 2000. – P.1.

¹⁸ *Дембо Л.* «Саксонское зеркало» – выдающийся памятник истории германского феодального права // Саксонское зеркало: памятник, комментарии, исследования. – С.156.

¹⁹ *Sachsenspiegel* [Електронний ресурс]: <http://www.slub-dresden.de/sammlungen/handschriften/sachsenspiegel>

²⁰ *Pope St. Gelasius I* // *Catholic Encyclopedia* [Електронний ресурс]: <http://www.newadvent.org/cathen/06406a.htm>

sacra pontificum») та імператора («regalis potestas»), кожна з яких має власну сферу впливу. Однак папська влада має більшу вагу, адже має й більшу відповідальність – на Страшному Суді саме понтифік має відповідати перед Богом за діяння імператора. Водночас за доктриною Геласія світські правителі мають найбільше достоїнства («dignitas») серед інших людей²¹. До певної міри це зрівнювало світську й церковну влади, окреслюючи своєрідний баланс між ними.

За папи Григорія VII (1021–1085 рр.)²² теорію «двох мечів» було реанімовано, але вже для утвердження вищості церкви²³. Саме у цей час єпископи Риму почали титулуватися «намісниками Христа» (до того їм належав титул «намісник св. Петра»), і вже як намісник понтифік почав претендувати на «два мечі», одним з яких він орудував безпосередньо, а іншим – побічно. Із того часу вважається, що світських правителів, у тому числі імператорів, багато, а папа – один²⁴. Доктрина «двох мечів» стала надзвичайно популярною у XII ст., а виток її сягають Біблії. Зокрема за Євангелієм від Луки Ісус, звертаючись до своїх учнів у час Тайної вечері, говорить: «Як я вас посилав без калитки, і без торби, і без сандалів, – чи вам бракувало чого?». Вони ж відповідали: «Нічого». «А тепер, – каже їм, – хто має калитку, нехай візьме, теж і торбу; хто ж не має, нехай продасть одіж свою та й купить меча... І сказали вони: “Господи, ось тут два мечі”. А він їм відказав: “Досить!”» (Лк, 22, 35–36, 38). Своєрідним продовженням був пасаж з Євангелія від Матея. Коли Юда зрадив Христа, «тоді приступили та руки наклали на Ісуса, – і схопили Його. А ось один із тих, що з Ісусом були, витягнув руку і меча свого вихопив та й рубонув раба первосвященника, – і відтяв йому вухо. Тоді промовляє до нього Ісус: Сховай свого меча в його місце, бо хто візьме меча, – від меча і загинуть. Чи ти думаєш, що

²¹ Полдников Д. Двох мечей теория // Православная энциклопедия [Електронний ресурс]: <http://www.pravenc.ru/text/171523.html>

²² Pope St. Gregory VII // Catholic Encyclopedia [Електронний ресурс]: <http://www.newadvent.org/cathen/06791c.htm>

²³ Із цією ж метою, для утвердження вищості влади церкви, за папи Григорія VII, а особливо за Інокентія III, почали використовувати теорію «двох світил», яка також спиралася на біблійні символи. У книзі Буття зазначалося:

«І сказав Бог: “Нехай будуть світила на тверді небесній для відділення дня від ночі, і нехай вони стануть знаками, і днями, і роками. І нехай вони стануть на тверді небесній світилами, щоб світити над землею”. І сталося так. І вчинив Бог обидва світила великі – світило велике, що воно керувало днем, і світило мале, щоб керувало ніччю, також зорі. І Бог умістив їх на тверді небесній, щоб світили вони над землею. І щоб керували днем та ніччю, і щоб відділювали світло від темряви. І Бог побачив, що це добре. І був вечір, і був ранок, – день четвертий» (Бт 1, 14–19).

Відповідно до теорії «двох світил», в епоху середньовіччя для церкви «великим світилом», Сонцем, був папа, а меншим світилом, Місяцем, – імператор або ж король. Примітно, що Місяць не світить, а лише відбиває сонячне світло; папа був символом дня, на відміну від імператора, особа якого символізувала ніч. Як слушно зауважив із цього приводу Ж. Ле Гофф, «якщо згадати, що означали день і ніч для середньовічної людини, зрозуміло, що вся світська ієрархія виявилась для церкви світом підозрілих сил, тіннювою частиною соціального тіла» (див.: *Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовічного Запада*. – Москва, 1992. – С.255). Як і теорія «двох мечів», концепція «двох світил» відображала тогочасну запеклу боротьбу між світською й церковною владою у традиційний для середньовічної людини символічний спосіб.

²⁴ Див. докл.: *Берман Г.Дж. Право і революція: формування західної традиції права* / Пер. Т.Бенько, О.Межевікіної, Н.Соколової. – К., 2001. – С.89–90.

не можу тепер упросити Свого Отця, – і він дасть мені зараз більше дванадцяти легіонів Анголів? Але як має збутися Писання, що так статися мусить?» (Мат., 26, 51–54).

Відповідно до даної теорії, обидва «мечі», будучи в руках апостола Петра, мають бути використані по-різному. Один із них, який символізував світську владу, Господь запропонував вкласти в піхви, адже священник має служити Богові, а справи світські слід передати імператорові як представникові світської влади й помазаникові Божому на землі. Тож світська влада встановлюється духовною та залежить від неї. Владі короля чи імператора має належати все земне, а владі первосвященника – усе духовне. Але оскільки духовне життя – вище земного, то й духовна влада має бути вище світської, яку перша встановлює та судить. Саме таке трактування присутнє в текстах прихильників посилення прерогатив Риму, зокрема монаха Гуго Сен-Вікторського (1096–1141 рр.)²⁵. Папський імперіалізм найяскравіше сформулював Боніфацій VIII у своїй буллі 1302 р. «Unam sanctam», яка постулювала два головних принципи: папа – глава церкви, і послух йому є необхідною умовою спасіння; обидва мечі належать церкві, лише світський меч використовується світською владою за наказом і дозволом священника²⁶. Цей документ став широким узагальненням того, що постулював ще папа Інокентій IV (1243–1254 рр.), який вів запеклу боротьбу з імператором Фрідріхом II Гогенштауфеном²⁷.

Однак подібне трактування створювало нові приводи для боротьби та протистояння між двома владами в тогочасному світі, і до певної міри суперечило покликанню первосвященників зважати на духовні небесні цілі, указані Христом. Така суперечність знайшла своє відображення у трактатах Бернарда Клервоського (1091–1153 рр.)²⁸. Зокрема, звертаючись до папи Євгена III, богослов писав: «Меч духовний і меч матеріальний – обидва належать церкві, але перший має бути піднятий за церкву, тоді як другий – самою церквою; перший вкладений у руку священника, другий – у руку солдата, але за знаком священника й за наказом імператора»²⁹. Папа, як і будь-який представник духовної влади, мав зосередитися на духовному світі, на пізнанні Бога, а справи світські мали відійти для нього на другий план, їх слід було доручити імператорові, чия влада утверджується за посередництва влади церковної.

Представники світської влади у цій суперечці між папою та імператором віддавали перевагу опертю не на богословські трактати, а на твори тогочасних правників. Тож не дивно, що популярна теорія «двох мечів» знайшла своє

²⁵ Чичерин Б. История политических учений. – Ч.1: Древний мир, средние века [Електронний ресурс]: http://dugward.ru/library/gosipravo/chicherin_ist_pr1.html#dvm

²⁶ Unam Sanctam // Catholic Encyclopedia [Електронний ресурс]: <http://www.newadvent.org/cathen/15126a.htm>

²⁷ Див. також: Себайн Дж.Г., Торсон Т.Л. История политической думки. – К., 1997. – С.253–257; Фёдорова М. Классическая политическая философия [Електронний ресурс]: <http://texts.news/filosofiya-politiki-knigi/teoriya-dvuh-mechey-avreliya-avgustinafome-18663.html>

²⁸ Про теоретичні основи богословської концепції о. Бернарда див.: Тимофеев А. Философско-теологические воззрения Бернарда Клервоского в контексте европейской истории философии: Дисс. ... канд. философ. наук. – Днепр, 2016. – 238 с.

²⁹ Цит. за: Фёдорова М. Классическая политическая философия [Електронний ресурс]: <http://texts.news/filosofiya-politiki-knigi/teoriya-dvuh-mechey-avreliya-avgustinafome-18663.html>

віддзеркалення і в тексті Е. фон Репкова, однак у своєрідному, «світському», трактуванні:

«Два мечі надав Бог земному царству для захисту християнства. Папі належить духовний, імператорові – світський. Папі належить їздити верхи в належний час на білому коні, а імператор має тримати йому стремено, щоб сідло не сповзло. Це означає: хто чинить спротив папі й не може бути засуджений церковним судом, того імператор має судити судом світським, щоб був у послушенстві в папи. Так само й духовна влада має допомагати світському суду, якщо він цього потребує» (ЗП, I, 1)³⁰.

Відповідно, понтифік і духовна влада мають свою компетенцію: «Папа не може встановити ніякого права, яке погіршувало б наше земське чи ленне право» (ЗП, I, 3 § 3)³¹. За «Саксонським зеркалом», папа не міг усунути за власним бажанням імператора з моменту його освячення, за винятком трьох випадків: якщо останній засумнівався в істинності віри, якщо він покинув свою законну дружину, або якщо він зруйнував божий храм (ЗП, III, 57 § 1)³². Це було доволі сміливе трактування відомого символу, адже у середньовіччі теорію «двох мечів» найчастіше використовували для обґрунтування первинності саме духовної влади.

Тож нічого дивного в тому, що врешті чотирнадцять статей «Саксонського зеркала» 1374 р. буллою «*Salvator humani generis*» папи Григорія XI було визнано не відповідними церковним поглядам та канонічному праву й заборонено³³. У багатьох пізніших рукописах ці статті («*articuli reprobate*») опускалися, натомість у виданні Миколая Яскера їх уміщено як окремий розділ³⁴.

Теорія «двох мечів» мала довге життя, однак на рубежі XIV–XV ст. її використовували дедалі рідше й поступово вона втратила своє значення³⁵. Щоправда, у другій половині XVII ст. ці погляди реанімував на руських землях Лазар Баранович, перу якого належить збірка проповідей із промовистою назвою «Меч духовний» (1666 р.)³⁶.

³⁰ Саксонское зеркало: памятник, комментарии, исследования. – С.16. Див. ілюстр.: Landesbibliothek Oldenburg digital [Електронний ресурс]: <http://digital.lb-oldenburg.de/ihd/content/pageview/192441>

³¹ Саксонское зеркало: памятник, комментарии, исследования. – С.18.

³² Там же. – С.103.

³³ *Salvator humani generis* [Електронний ресурс]: <http://www.totustuustools.net/denzinger/g11salva.htm>; http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_1374-04-08_SS_Gregorius_XI_Salvator_Humani_Generis_IT.doc.html; *Rivers T.J. Sachsenspiegel // Dictionary of the Middle Ages. – Vol.10. – New York, 1988. – P.603; Падох Я. Історія західньо-європейського права. – Ч.1: Історія німецького права. – Мюнхен, 1947. – С.164.*

³⁴ *Juris provincialis, quod Speculum Saxonum vulgo nuncupatur libri tres... / Ed. N.Jaskier. – Cracoviae, 1535. – P.164–166.*

³⁵ Двух мечей теория // Православная энциклопедия [Електронний ресурс]: <http://www.pravenc.ru/text/171523.html>

³⁶ *Баранович Л. Меч духовный. – К., 1666. – 28+764+3 с. [Електронний ресурс]: <http://old.stsl.ru/manuscripts/staropechatnye-knigi/373?fnum=15>.* Цей збірник проповідей було написано у час загострення боротьби між світською й церковною владою в Московії (між царем Олексієм Михайловичем та патріархом Никоном). Лазар Баранович присвятив «Меч духовний» першому, символічно віддавши йому повноту влади. Книжку було презентовано Олексієві Михайловичу в 1666 р., напередодні Московського собору, де її в 1667 р. схвалили й за кошти уряду розіслали

Крім образу мечів, у «Саксонському зерцалі» присутні ряд інших символів, що побутувати в тогочасному науковому богословському та світському дискурсі. Зокрема вже сама назва твору метафорична, на що вказує автор на перших же сторінках своєї праці, пояснюючи її назву:

«Название примет пусть оно
“Зерцало саксов”, оттого
Что право саксов в нём дано.
И чтоб оно правдиво отражало,
Как образ женщины – зерцало...»³⁷.

Тобто читач мав би, зазирнувши у трактат, як у дзеркалі побачити своє життя, вади й неправомірні вчинки, а вгледівши їх – виправити. М.Добозі вважає, що цю метафору Е. фон Репков запозичив у теолога та філософа XII ст. Гонорія Августодунського³⁸, автора трактату «*Speculum Ecclesiae*»³⁹.

Узагалі, як стверджував Ж. Ле Гофф, образ «зеркала» є одним із низки великих образів середньовіччя, весь корпус яких «по-різному означає образи, глибинні, більш чи менш складні відповідно до суспільного стану й культурного рівня, ментального універсуму чоловіків і жінок середньовічної Європи»⁴⁰. Бачення світу через символи та метафори було характерною особливістю доби середньовіччя і знайшло своє відображення у цілому ряді тогочасних філософських трактатів. Доклалися до такого осмислення символізму епохи й філософи-патристи, зокрема Діонісій Ареопагіт, св. Августин, Іоанн Дамаскін⁴¹. Цю особливість часу відображено й у правових трактатах, у тому числі у «Саксонському зерцалі».

Як відомо, середньовіччя було епохою «панівного християнства, християнства, яке водночас є релігією та ідеологією, яке перебуває, отже, у дуже складному стосунку до феодального світу, заперечуючи та виправдовуючи

по монастирях та спархіях. Тож не дивно, що у другій половині XVII ст. «Меч духовний» був у Московщині найрозповсюдженішим виданням, випередивши навіть «Киево-Печерський патерик» (див.: *Матушек О.* Реценція проповіді Лазаря Барановича в XVII ст. // *TeKa Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych.* – 2011. – №VI. – S.132; *Матушек О.* «Схід» – «Захід» у передмові до «Меча духовного» Лазаря Барановича // *Питання літературознавства.* – Вип.79. – К., 2010. – С.181). Одним із перших читачів «Меча духовного» був патріарх Никон, який намагався утвердити першість церковної влади та православної церкви. Він написав критичну відповідь Барановичу – «Сувій», де звинуватив останнього в «латинській ересі» та надмірному цитуванні латинських джерел. У 1669 р. Лазар Баранович написав відповідь «Послання ко бывшему Патриарху Никону, обхуждающему через писание сию книгу, именуемую Меч духовный», де рішуче відкинув усі звинувачення, зазначивши, що джерела його міркувань – Старий і Новий Заповіт, а запозичення з «чужих писаній», якщо вони вірі не суперечать, а є добродесними й корисними, церква не забороняє (див. докл.: *Матушек О.* Книги Лазаря Барановича в реценції російського православ'я XVII ст. // *Вісник Харківського університету імені В.Н.Каразіна: Серія «Філологія».* – Вип.61. – Х., 2011. – С.171). Про Старий і Новий Заповіти як джерело своїх міркувань Лазар Баранович говорив і у самому збірнику, зокрема в «Передмові до читача» (див.: *Баранович Л.* Меч духовный – С.11 зв. [Електронний ресурс]: <http://old.stsl.ru/manuscripts/staropechatnye-knigi/373?fnun=15>).

³⁷ Російський віршований переклад – Л.І.Дембо.

³⁸ Honorius of Autun (Honorius Augustodunensis) // *The Catholic Encyclopedia* [Електронний ресурс]: <http://www.newadvent.org/cathen/07461a.htm>

³⁹ Див.: *Dobozu M.* Introduction. – P.8.

⁴⁰ *Ле Гофф Ж.* Передмова // *Його ж.* Середньовічна уява. – Л., 2007. – С.9.

⁴¹ Див. докл.: *Михалевич В.* Гносеологічний статус символу в духовному житті середньовіччя // *Вісник Національного авіаційного університету: Серія «Філософія. Культурологія».* – Вип.2. – К., 2008. – С.170–172.

його воднораз»⁴². Тож весь світопорядок сприймався як підтвердження Святого Письма, і все в ньому могло бути пояснене як натяк на щось вище та наближене до Бога⁴³. Іншими словами, за влучним виразом Ж. Ле Гоффа, «культурні, ідеологічні, екзистенціальні помисли людей були спрямовані до Неба»⁴⁴. Тож Е. фон Репков і вказував на метафізичну основу свого твору, зазначаючи, що Бог і є закон, а отже йому важлива справедливість. Саме любов Святого Духа керувала, за словами автора, його пером, а написаний твір було створено для благодаті Божої та на благо світу⁴⁵.

У «Саксонському зеркалі» чітко прочитується безпосередній вплив Біблії. Наприклад, у ст.42 третьої книги розділу про земське право, де автор, заперечуючи природність нерівності між людьми, посилався на авторитет Старого Заповіту⁴⁶:

«Бог створив людину за своєю подобою і своїми стражданнями звільнив одного так само, як й іншого» (ЗП, III, 42 § 1); «[...] правду кажучи, мій розум не може зрозуміти того, що будь-хто має бути у власності іншого. І про те, що так було, ми не маємо ніяких свідчень. Деякі говорять, що вони помиляються, що власність на людину почалася з Каїна, який убив свого брата. Потомство Каїна загинуло, коли був усесвітній потоп, так що нічого від нього не залишилося. Також деякі говорять, що власність на людину походить від Хама, сина Ноя. Ной благословив двох своїх синів, відносно третього він не згадував про власність. Хам зайняв Африку своїм потомством; Сім залишився в Азії; Яфет, наш предок, зайняв Європу. Отже, ні один з них не належав іншому. Потім деякі говорять, що власність на людину походить від Ізмаїла. Святе Письмо згадує про Ізмаїла як про сина служниці⁴⁷, і, окрім того, нічого не говорить про власність на нього. Потім деякі говорять що вона походить від Ісаї. Якова благословив його батько, і він повелів йому бути паном над своїм братом. Ісаю він не проклинав, і про власність він не згадує. Ми ще й зараз маємо у нашому праві те положення, що ніхто не може сам себе передати у власність іншому і що це можуть оскаржити його нащадки. Як же міг тоді Ной чи Яків одного передати у власність іншого, якщо ніхто навіть сам себе не може передати у власність?» (ЗП, III, 42 § 3)⁴⁸.

Дослідники вважають, що «Саксонське зеркало» зазнало переважного впливу саме Старого Заповіту⁴⁹.

Із Біблії Е. фон Репков запозичив і символіку чисел. Автор неодноразово використовує 2, 3, 6, а найчастіше число 7, яке повторюється у Святому Письмі, у тому числі у Старому Заповіті⁵⁰. Тут воно асоціюється з ідеєю універсальності

⁴² Ле Гофф Ж. За довге середньовіччя // *Його жс.* Середньовічна уява. – С.28.

⁴³ Див.: *Хейзинга Й.* Осень середньовіччя. – Москва, 1988. – С.226.

⁴⁴ Ле Гофф Ж. С небес на землю (Перемены в системе ценностных ориентаций на христианском Западе XII–XIII вв.) // *Одиссей: Человек в истории.* – Москва, 1991. – С.30.

⁴⁵ *Sachsenspiegel: Landrecht.* – S.18. Див. також: *Dobozy M.* Introduction. – P.8–9.

⁴⁶ *Kisch G.* Jewish thought in the Sachsenspiegel. – New York, 1938. – P.4–5.

⁴⁷ Ізмаїл – син Авраама і невільниці-египтянки Агар (Кн. Буття, 16; 2–4).

⁴⁸ Саксонское зеркало: памятники, комментарии, исследования. – С.95.

⁴⁹ *Kisch G.* Jewish thought in the Sachsenspiegel. – P.4–5.

⁵⁰ Див. докл.: *Стюарт М.Д.* Удивительное значение чисел и цветов в текстах Священных Писаний / Пер. с англ. В.Монастырёва, М.Стеценко. – Москва, 2001. – С.31–39.

й завершеності. Г.Кіш навіть вважає, що саме це пояснює певну пристрасть євреїв до містики чисел⁵¹. У «Саксонському зерцалі» читаємо:

«Бог відпочивав у сьомий день. Сьомий тиждень він також велів шанувати, коли він дав закон євреям і нам Святе Письмо. Він наказав шанувати також сьомий місяць і сьомий рік, це називається роком визволення. Тоді мали бути звільнені й залишені вільними всі, хто був узятий у полон і переданий у рабство в тому одязі, в якому були полонені, якщо вони хотіли бути звільнені й бути вільними. Після семи разів по сім років прийшов п'ятдесятити рік, це значить, рік радості. Тоді кожна людина мала бути звільненою й бути вільною, хотіла вона цього чи ні» (ЗП, III, 42 § 4)⁵².

Е. фон Репков, намагаючись пояснити своє бачення світового укладу, використовував семирівневий поділ, надаючи особливого сакрального значення саме цьому числу, при тому вказуючи на джерело своїх роздумів – твір Ісидора Севільського «Origines». Однак якщо останній говорив лише про шість віків⁵³ (число шість – число людське⁵⁴), то автор «Саксонського зеркала» – уже про сім віків:

«“Origines” передбачав у свій час, що має бути шість віків, кожний вік по тисячу років, а на сьомому світ має загинути. Так от, нам відомо зі Святого Письма, що з Адама почався перший вік, із Ноя – другий, з Авраама – третій, із Мойсея – четвертий, із Давида – п'ятий, із народженням Христа – шостий. У сьомому ми живемо без певного ліку» (ЗП, I, 3 § 1)⁵⁵.

На сім категорій ділив Е. фон Репков і сучасне йому суспільство:

«Так само встановлено сім військових щитів, з яких королеві належить перший, єпископам, абатам і абатисам – другий, світським князям – третій, якщо вони стають васалами єпископів, сеньйорам – четвертий; особам, що можуть бути шеффенами і васалам – п'ятий, а їхнім васалам – шостий. Як християнство у сьомому віці точно не знає, як довго цей вік буде існувати, так само і про сьомий щит невідомо, чи має він ленне право й військовий щит⁵⁶. Шостий щит перетворився у сьомий завдяки тому, що світські князі стали васалами духовних князів, чого раніше ніколи не було. Як феодальна драбина закінчується на сьомому

⁵¹ Kisch G. Jewish thought in the Sachsenspiegel. – P.9. Тут див. (виноска 19) перелік літератури щодо значення числа 7 як сакрального.

⁵² Саксонское зеркало: памятник, комментарии, исследования. – С.96.

⁵³ Ісидор Севільський поділяв історію людства на шість періодів, які відповідають шести періодам у житті людини: вік немовляти, дитинство, отрочество, юність, зрілість, старість (див.: Уколов В. Рождение средневекового энциклопедизма: Исидор Севильский [Електронний ресурс]: http://antology.rchgi.spb.ru/Isidorus_Hisp/medenc.htm).

⁵⁴ Див. докл.: Стюарт М. Д. Удивительное значение чисел и цветов в текстах Священных Писаний. – С.28–30.

⁵⁵ Саксонское зеркало: памятник, комментарии, исследования. – С.17.

⁵⁶ Військовий щит – символ належності до стану, що володів ленним правом, і водночас позначник певного рангу у системі феодальної ієрархії. Згідно з нормами ленного права, сьомий щит не користувався ленним правом (ЛП, I, 4–5; Саксонское зеркало: памятник, комментарии, исследования. – С.119).

щиті, точно так само й родова спорідненість закінчується на сьомому ступені» (ЗП, I, 3 § 2)⁵⁷.

Подібне міститься й серед норм ленного права: «Ленний щит починається з короля і на сьомому щаблі закінчується. По-друге, світські князі переходять у третій щит, коли вони стають васалами єпископів, і шостий щит переводять у сьомий». (ЛП, I, 2–3)⁵⁸.

Автор використовував різні числові комбінації, які також асоціювалися з числом 7: «Якщо треба довести сімома людьми, то можна опитати двадцять одну людину для засвідчення цього» (ЗП, II, 22 § 4)⁵⁹; «коли пфеніги (певного карбування) забороняють, то впродовж 14 ночей (після заборони) можна ще цією монетою платити й викуповувати заставу» (ЗП, II, 26 § 6)⁶⁰; «після досягнення 21-го року чоловік стає повнолітнім» (ЗП, I, 42 § 1)⁶¹. Деякі пасажі щодо значення числа 7 Е. фон Репков запозичив не тільки з Біблії, а й з окремих богословських трактатів, зокрема Петра Коместора⁶².

У часи середньовіччя, коли віра в Бога пронизувала всі сфери життя, невід'ємною частиною світосприйняття були символи, ритуали⁶³, клятви та прокляття. Наповнення різних елементів життя символічними сенсами допомагало людині орієнтуватися у часі, просторі, а ритуалізація сприяла «органічному існуванню всередині своєї рідної культури»⁶⁴. Цьому у великій мірі зараджувало християнство, і в першу чергу Святе Письмо, яке доносило до читача й мирянина зміст через символи та ритуали. Для середньовічної людини вже «саме писання було ритуалом»⁶⁵. Тож не дивно, що йому надавали такого значення. Порухення встановленого ритуалу іноді могло підважити законність того чи іншого рішення або події, а клятва набувала сили закону. Це знайшло своє відображення й у «Саксонському зеркалі»:

«Будь-який доказ, який будь-хто має представити суду при звинуваченні чи при захисті, чи то справа про майно, чи про власність, має супроводжуватися попередньою клятвою його свідків, а потім і його власною клятвою» (ЗП, III, 88 § 5). [...] Якщо хтось має щось довести через суд, то це мають завірити своєю присягою судді королівської милості, потім шеффени, рівно ж як і всі інші засідателі» (ЗП, III, 88 § 1)⁶⁶.

⁵⁷ Саксонское зеркало: памятник, комментарии, исследования. – С.17.

⁵⁸ Там же. – С.119.

⁵⁹ Там же. – С.59.

⁶⁰ Там же. – С.61.

⁶¹ Там же. – С.34.

⁶² Kisch G. Sachsenspiegel and Bible... – P.100–102; *Idem.* Jewish thought in the Sachsen-spiegel. – P.10.

⁶³ Існує чимало визначень поняття «ритуал». На думку британського антрополога В.Тернера, це «стереотипна послідовність дій, які охоплюють жести, слова й об'єкти, виконуються на спеціально підготовленому місці та призначаються для впливу на надприродні сили чи істоти в інтересах і цілях виконавців» (див.: *Тэрнер В.* Символ и ритуал / Сост. В.Бейлис. – Москва, 1983. – С.32).

⁶⁴ *Афанасьева О.* Поняття ритуалу в соціокомунікативному вимірі // *Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка: Іноземна філологія.* – Вип.1. – К., 2014. – С.47–48.

⁶⁵ *Берман Г.Дж.* Право і революція: формування західної традиції права. – С.61.

⁶⁶ Там же. – С.116–117.

Король теж мав би присягнути на вірність державі, і це вважалося найбільшою запорукою:

«Коли обирають короля, він має скласти клятву вірності державі в тому, що він зміцнюватиме правду й каратиме неправду, і захищатиме інтереси імперії, як він тільки може та буде на силі. Після цього він ніколи більше не має складати присяги, хіба тільки його звинуватить папа в тому, що він сумнівається в істинності віри» (ЗП, III, 54 § 2)⁶⁷.

А вже якщо присягали, то лише персонально, навіть, коли йшлося про жінок (ЗП, I, 47 § 1)⁶⁸.

Опис присяги був присутній як у «Саксонському зерцалі», так і в усіх тих правових збірниках, які на ньому базувалися. Зростання ролі клятви у суспільних відносинах та утвердження відповідного ритуалу дослідники пов'язують із поширенням християнства. На цьому наголошує, зокрема, Г.Дж.Берман:

«Християнство істотно вплинуло й на доведення шляхом принесення клятви, адже клятва почала набирати християнських форм і підтримувалася церковними санкціями. Клятви приймалися священиками у церквах, біля вівтаря, на святих мощах. На брехуна накликалися Божі кари. Неправдива клятва каралася церковним покаанням. Більше того, клятви стали основним способом Божого суду поряд із випробуванням. Випробування збереглося для тих, хто не мав родичів, щоб ті присягнули за них (або для тих, хто з інших причин не спромігся представити компургаторів⁶⁹), а також для таких людей, чия погана слава робила їхні клятви абсолютно не вартими довіри; крім того, випробування застосовувалося щодо певних злочинів. А в усіх інших випадках скріплена клятвами присяга стала доволі поширеним методом доведення. Як і раніше, компургаторів прикликали здебільшого з числа родичів, і тут був присутній сильний елемент вірності, що містився у самому понятті *допомоги* в клятві»⁷⁰.

Важливість присяги, як свідчить Б.Гроїцький⁷¹, визначалась тим, що у свідки брали самого Бога, він же й карав за кривоприсяжництво:

«Не бери надаремне ім'я Боже. Бо хто бере надаремне ім'я Боже й ним свій фальш підтверджує, певною та не помилковою річчю є, що помсти від Бога не уникне. Написано у Законі Божо-

⁶⁷ Берман Г.Дж. Право і революція: формування західної традиції права. – С.101–102.

⁶⁸ Там же. – С.35.

⁶⁹ Компургатор – свідок, що відводить звинувачення від звинувачуваного за посередництвом клятви, якою засвідчує невинуватість останнього (див.: [Електронний ресурс]: <http://slavar-vocab.com/russian-english/juridical-dictionary/kompurgator-1454779.html>).

⁷⁰ Берман Г.Дж. Право і революція: формування західної традиції права. – С.63.

⁷¹ Б.Гроїцький, спираючись на норми «Саксонського зерцала», детально описав інститут присяги в міському праві (див.: *Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburkiego w Koronie Polskiej.* – Warszawa, 1953. – S.143–151; *Idem.* Artykuły prawa majdeburkiego które zowią *Speculum Saxonum* z łacińskiego języka na polski przełożone i znowu drukowane roku pańskiego 1629 // *Idem.* Artykuły prawa majdeburkiego: Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa placej u sądów. – Warszawa, 1954. – S.32; також: *Idem.* Artykuły prawa majdeburkiego które zowią *Speculum Saxonum* z łacińskiego języka na polski przełożone i znowu drukowane roku 1559. – S.61–63 [Електронний ресурс]: http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=34229).

му: *Non habebit insontem Dominus eum, qui assumpserit nomen Domini Dei sui frustra*. А попри те, відповідно до права кривоприсяжник стає нищим і до свідчення, і до жодного достоїнства не буде допущеним. Spe. Sax. li. 2 art.11»⁷².

Присягати мали до полудня⁷³. Вочевидь, це було пов'язано з уявленнями про час і пору дня у середньовіччі, що перепліталось з біблійними інтенціями. У Біблії згадуються різні складові дня. Вечір для євреїв поділявся на дві частини: перша починалась близько 3-ї години, а остання – близько 5-ї години пополудню. Спаситель умер на хресті на початку першої частини вечора, а на початку другої – його з хреста зняли⁷⁴. У часи Ісуса Христа день в євреїв уже поділявся на 12 годин, які рахувались від сходу сонця до заходу. Водночас день поділявся на чотири тригодинні частини й називався першим, третім, шостим і дев'ятим часом. У старозавітних євреїв молитви читалися в певний період дня, що було прив'язано до храмових жертвоприношень. Цю традицію успадкували християни. У літургійних часах, практика читання яких витікає з юдейських звичаїв, читали молитви в певні години дня, близько 3-ї години дня правиться дев'ятий час (Дії 3, 1), або так звана нона (лат. «Nona»)⁷⁵. Власне тоді згадують про смерть Спасителя. Ж. Ле Гофф указує, що між X і XIII ст. відбулася дуже важлива еволюція денної хронології, яка залишилася майже непоміченою: нона поступово перемістилася на відмітку полудня. Нона (тепер полудень) стала також елементом поділу робочого дня, що було остаточно закріплено у XIV ст.⁷⁶ Відтак день до полудня асоціюється з життям Ісуса, а час після полудня – з його смертю. Саме тому присягати, беручи у свідки Бога, треба було до полудня.

Вірогідно, що саме з таким біблійним розумінням часу був пов'язаний припис, що стосувався процедури суду: «Всі, хто має брати участь у судовому процесі, мають перебувати [очікувати] у суді від сходу сонця до полудня, коли присутній суддя» (ЗП, III, 61 § 4)⁷⁷.

Присяга, як і сам судовий процес, були доволі формалізованими. Навіть розташування учасників суду чітко визначалося, і дотримання приписів мало чимале значення для Е. фон Репкова та його сучасників: «Оскаржувати рішення потрібно стоячи. Пропонувати рішення наказом короля треба сидячи, кожен у своєму суддівському кріслі» (ЗП, I, 12 § 13)⁷⁸.

У середньовічному християнстві доволі амбівалентним було ставлення до тіла⁷⁹, тоді ж укорінилося метафоричне використання образу тіла для позначення різних суспільних інститутів⁸⁰. Саме образ людського тіла допоміг

⁷² Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej. – S.143.

⁷³ Ibid. – S.145.

⁷⁴ Библиейная энциклопедия / Изд. архим. Никифор. – Москва, 1891. – С.190.

⁷⁵ Литургия часов [Електронний ресурс]: http://ru.wikipedia.org/wiki/Литургия_часов

⁷⁶ Ле Гофф Ж. Время труда в период «кризиса» XIV в.: от средневекового времени к времени современному // *Его же. Другое средневековье*. – Москва, 2002. – С.50.

⁷⁷ Саксонское зеркало: памятник, комментарии, исследования. – С.105.

⁷⁸ Там же. – С.54.

⁷⁹ Див. докл.: Шпідлік Т. Духовність християнського Сходу: Систематичний виклад / Пер. з італ. М.Прокопович. – Л., 1999. – С.99–103.

⁸⁰ Наприклад, у трактаті Діонісія Ареопажита метафору тіла використано для пояснення окремих властивостей небесних сил (див.: *Діонісій Ареопажит*. Про небесні категорії [Електронний

Е. фон Репкову прояснити систему родинних стосунків:

«Далі відзначимо, де спорідненість починається, а де вона закінчується: у голові знаходиться чоловік і жінка, які поєднані законним шлюбом. Місце шиї займають діти, якщо вони повнорідні, народжені від одного батька й однієї матері. Неповнорідних (єдинокровних чи єдиноутробних) відсувають у наступні частини тіла. Якщо, однак, два брати одружуються з двома сестрами, а третій брат – зі сторонньою жінкою, то їхні діти все ж рівні при отриманні спадку, якщо вони рівного походження. Діти повнорідних братів знаходяться там, де плечі сходяться з руками; так само, як і діти сестер. Це перший ступінь спорідненості, яку зачисляють до рідні – діти братів, діти сестер. У ліктьовому суглобі міститься другий (ступінь спорідненості). У зап'ясті – третій. У першому суглобі середнього пальця – четвертий. У другому суглобі – п'ятий. У третьому суглобі середнього пальця – шостий ступінь спорідненості. На сьомому місці є ніготь, а не суглоб, тому тут закінчується спорідненість, і її називають нігтевою спорідненістю. Ті, що містяться між головою й нігтем, і можуть віднести себе до однакового ступеня спорідненості, отримують спадок у рівній частці. Хто може віднести себе до ближчої спорідненості, той першим отримує спадок. Спорідненість закінчується на сьомому ступені спорідненості, хоч папа дозволив брати дружину до п'ятого ступеня спорідненості. Але папа не може встановлювати ніякого права, яке погіршувало би наше земське чи ленне право» (ЗП, I, 3 § 3)⁸¹.

Те, що нам нині здається надто витіюватим і заплутаним, було абсолютно зрозумілим і наочним для середньовічної людини. Для неї уособленням макрокосму був Усесвіт, а людина з усіма частинами її тіла – це мікрокосм, що містить у собі всі фізичні й духовні складові макрокосму. Як зазначає Ж.-К.Шмітт, «одним з найбільш промовистих виразів цієї метафори ми зазначаємо Гонорію Августодунському, який порівнює голову людини (з сімома її отворами), а також груди, живіт, ноги, п'ять чуттів, кістки, нігті й волосся з природними елементами та їхніми різноманітними характеристиками»⁸². Тож не дивно, що саме образ людського тіла, його символіку використав Е. фон Репков у своєму творі.

Тіло напряму пов'язане з жестом, який став потужним засобом комунікації. Він власне допомагав середньовічній людині виражати як свої почуття, так і свою віру. Ще Августин обґрунтував тезу, що для того, аби небесний світ відчув, що до нього звертаються, треба було подати відповідний знак. Тож «константою, яка проходить через усю епоху середньовіччя, є потреба виражати свою релігійність за допомогою матеріальних знаків, а найкраще – власним тілом»⁸³. Саме тому за середньовіччя жест відігравав таку велику роль.

ресурс]: www.magister.msk.ru/library/bible/comment/areopag/areopag1.htm; див також: *Ле Гофф Ж., Трюон Н.* История тела в средние века / Пер. с фр. Е.Лебедевой. – Москва, 2008. – С.10, 151–157).

⁸¹ Саксонское зеркало: памятник, комментарии, исследования. – С.18.

⁸² Шмітт Ж.-К. Сенс жесту на середньовічному Заході / Пер. з фр. Н.Колибіної. – Х., 2002. – С.383.

⁸³ Дінцельбахер П. Релігійність. Середньовіччя // Історія європейської ментальності / За ред. П.Дінцельбахера; пер. з нім. В.Кам'янця. – Л., 2004. – С.163.

Ба більше, в окремих випадках візуальна комунікація, комунікація мовою жестів ставала важливішою, ніж письмо, адже писане слово було доступним обмеженому колу людей. Жести були допустимими і пристойними та непристойними й небажаними. Зокрема у середні віки не віталась активна жестикуляція. Відмінними були жести жінок і чоловіків, мирян і кліриків, і для кожної суспільної групи був характерним свій комплекс усталених жестів (наприклад, для феодальної аристократії – «жести крові»). Саме у цьому контексті Ж.-К.Шмітт зазначав, що,

«звертаючись до ідеології трьох соціальних станів (*ordres*) феодального суспільства, варто вказати на те, що так само, як існують жести “першої функції”, характерні для людей церкви, *oratores*, і [...] жести “третьої функції”, або жести ручної праці *laboratores*, трударів, існують також і жести “другої функції” – функції воїнів, *milites* або *bellatores*. Отож розрізнення трьох “станів” може бути загальним орієнтиром при аналізі відмінностей між усіма цими жестами»⁸⁴.

Тож жестикуляція напряму пов'язана з поведінковою естетикою кожної соціальної групи. Чи не найважливішими у цій системі були жести рук. Виділяє їх і «Саксонське зеркало». Так, клятву треба виголошувати, піднісши праву руку (ЗП, II, 12, § 8)⁸⁵, а за порушення цієї клятви можна було цю ж таки руку втратити (ЗП, II, 15, § 1)⁸⁶. Жести рук були важливими й чітко визначеними і при принесенні ленної присяги: «Після смерті батька син має впродовж року та шести тижнів перед своїм паном зі складеними руками визнати себе васалом за батьківським леном і наблизитись до пана настільки, щоб він міг взяти його руку своїми руками» (ЛП, I, 45)⁸⁷. Подібний «ритуал присяги на вірність», як підкреслював М.Блок, багато разів описувався у середньовічних текстах, його зображали на різних мініатюрах та барельєфах. Такий знак покори, коли той, хто хоче служити, кладе свої долоні в долоні того, кому він служитиме, часом підкріплювався ставанням навколішки⁸⁸. Але й жесту самих рук іноді було цілком досить. Покликання у свідки Бога підвищувало авторитет дійства, і тут жести рук відігравали одну з ключових ролей, адже коли клялися на реліквії – клали на неї руку. Символічним і характерним був жест судді, котрий виносив вирок, піднісши руку та виставивши догори два пальці.

Ця символіка жесту знайшла своє відображення в ілюстраціях до «Саксонського зеркала»⁸⁹, що добре видно, наприклад, зі статті про злочини неповнолітніх, де у двох зображеннях маємо оповідь і про злочин, і про сплату за нього

⁸⁴ Шмітт Ж.-К. Сенс жесту на середньовічному Заході. – С.407–408.

⁸⁵ Саксонское зеркало: памятник, комментарии, исследования. – С.53.

⁸⁶ Там же. – С.56.

⁸⁷ Там же. – С.124.

⁸⁸ Блок М. Феодальне суспільство. – К., 2001. – С.158–159.

⁸⁹ Ілюстрації до «Саксонського зеркала» неодноразово аналізувалися як у спеціальних дослідженнях, так і в популярних виданнях. Серед найновіших див.: *Sachsenspiegel und Magdeburger Recht – Grundlagen für Europa: Saxon Mirror and Magdeburg Law – The Groundwork for Europe.* – Potsdam, 2010. – S.46–59; *Келлер О.* Распространение средневекового немецкого права на землях Центральной и Восточной Европы в XIII–XVIII вв.: Дисс. ... д-ра ист. наук. – Минск, 2015. – С.116–118.

вергельду опікуном дитини, і про покарання неповнолітнього через тягання за волосся, і про присягу на реліквії опікуна⁹⁰.

Усі ілюстрації до «Саксонського зеркала» мають змістове навантаження. Наприклад, інформативним був одяг зображуваних персонажів. Якщо чоловік – сакс або шваб, то його зображали в короткому одязі, усіх інших – у довгому. Якщо зображали божевільного, то обов'язково в довгій одежині, обвішаний дзвіночками, а у дворянина мав бути зображеним щит на рівні стегна тощо. Єврея зображали в лійкоподібному капелюсі, папу – у трирівневій короні, а короля чи імператора – у короні однорівневій із трьома прикрасами, схожими на листя конюшини (їх мало бути чотири, але одну не видно). Заміжню жінку зображали із шаллю, зав'язаною навколо голови, а незаміжню – із шаллю, просто накинутою на голову, яка вільно розвивається на вітру. Селянина завжди зображали у солом'яному капелюсі⁹¹. Не меншого значення надавали колористиці ілюстрацій, адже кожен колір мав своє символічне значення, про що добре відомо було людям тієї епохи⁹². Більше того, Г.Ф.Марґадан вважає, що ілюстрації в окремих рукописах «Саксонського зеркала» виконують три функції: а) передають мову жестів; б) презентують алегорії; в) створюють піктографічний супровід тексту. Що зрозуміло, адже «наше внутрішнє життя складається більше із зображень, аніж з абстрактних ідей, наша душа все ще, на щастя, картинна галерея, а не буква прагматичних формул»⁹³.

Таким чином, ілюстрації у «Саксонському зеркалі», візуалізуючи, роз'яснюють чимало статей цього правового збірника й у такий спосіб удосконалюють його людям різного рівня освіти. Особливо це важливо щодо тих випадків, коли текст надто витіюватий і не завжди може бути однозначно трактований. Вони ж допомагали у практичному використанні твору, адже людям середньовіччя, які навіть, якщо й читали, то дуже повільно, ілюстрації дозволяли швидко знаходити потрібне місце в тексті. Іноді малюнки багаторівневі й показують схематично подію, якої стосуються, а не лише її наслідки. Така, зокрема, ілюстрація до статті про оскарження насильства над жінкою чи дівчиною – у нижньому ярусі зображено жертву насильства, а у верхньому – оскарження нею цього злочину у суді й злочинця, затриманого на місці свого злочину⁹⁴.

У невеликому символічному сюжеті, що ілюструє ст.66 другої книги земського права, і яка з використанням біблійних сюжетів оповідає про свято-

⁹⁰ Див.: ЗП, II, 65, § 1; ЗП, II, 65, § 2. Ілюстр.: Heidelberg historische Bestände – digital [Електронний ресурс]: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164/0035?sid=31fa4a691e732d744276f3eec5715cd9> (Гайдельберзький рукопис «Саксонського зеркала»).

⁹¹ *Margadant G.F.* The Illustrations of the Sachsenspiegel. – P.8.

⁹² До прикладу, у популярних богословських текстах Діонісія Ареопігита читаємо: «Стосовно різних кольорових каменів, то треба думати, що білий колір відображає світлість, червоний – полум'яність, жовтий – златовидність, зелений – юність і бадьорість; у кожному виді символічних образів ти знайдеш таємниче пояснення» (див.: *Дионисий Ареопагит*. О небесной иерархии [Електронний ресурс]: <http://lib.pravmir.ru/library/readbook/730>). Значення окремих кольорів (білого, чорного, червоного) у сучасних примітивних культурах, зокрема племені ндембу, описує В.Тернер (див.: *Turner V.* Colour Classification in Ndembu Ritual // *Anthropological Approaches to the Study of Religion* / Ed. by M.Banton. – London; New York, 2006. – P.47–84).

⁹³ *Margadant G.F.* The Illustrations of the Sachsenspiegel. – P.5, 11–27.

⁹⁴ Пор.: ЗП, II, 64, § 1, ілюстр. див.: Heidelberg historische Bestände – digital [Електронний ресурс]: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164/0034?sid=31fa4a691e732d744276f3eec5715cd9>

ві дні та дні примирення, художник зумів зобразити історію від створення людини до розп'яття Христа⁹⁵. Людям, які виростили на символіці й алегоріях християнства, ця ілюстрація, як і багато інших подібних сюжетів, була добре зрозумілою, натомість сучасному читачеві, не надто обізнаному у сфері символів і жестів середньовіччя, його релігійної культури, трактувати ілюстрації «Саксонського зеркала» доволі складно.

Отже жести у середньовіччі були виявом і тілесності, і духовності. Практично кожен пункт твору Е. фон Репкова віддзеркалював світобачення людей XIII ст. І хоч норми «Саксонського зеркала» давно втратили чинність, та воно залишається безцінною пам'яткою для дослідження не лише права, а й різних аспектів історії європейського середньовіччя, у тому числі середньовічної ментальності, якій був притаманний символізм та метафоричність світосприйняття. Сучасним дослідникам цієї пам'ятки необхідно розшифрувати всі її символи, де закладено глибинні смисли, що допомагають глибшому розумінню як самого тексту, так і епохи загалом. Розшифрування цих символів дозволить краще зрозуміти людей, для яких писався аналізований твір, і культуру, у межах якої він функціонував.

⁹⁵ Див.: Heidelberg historische Bestände – digital [Електронний ресурс]: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg164/0035?sid=31fa4a691e732d744276f3eec5715cd9> (Гайдельберзький рукопис «Саксонського зеркала», ілюстр. до ст. ЗП II, 66, § 2).

The “Saxon Mirror” (“Sachsenspiegel”) was the most famous account of customary law in Europe and the first legal treatise written by a secular person. It reflected the mentality of medieval society, imbued with faith in God, Christianity, and metaphorical thinking. The gestures, numbers, clothing, colours have symbolic meaning there. The metaphor of the body was used by the author to explain contemporary social institutions. The text of the “Saxon Mirror” was significantly influenced by the Old Testament.

Keywords: “Saxon Mirror” (“Sachsenspiegel”), customary law, secular and canon law, symbols, number symbolism, metaphor of the body, rituals, oath, Bible.

